

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

9
2023

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti

08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Elektron nashr. 464 sahifa, 30-sentyabr, 2023-yil.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi

Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi

Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari

Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar, fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport masalalari bo'yicha maslahatchisi o'rinbosari

Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari

Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori

Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dots., O'zR Tabiat resurslari vaziri o'rinbosari

Djumaniyazov Maqsud Allanazarovich, Qoraqalpog'iston Respublikasi Tabiat resurslari qo'mitasi raisi

Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati

Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari

Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i

Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori

Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori

Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor

Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori

Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori

Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori

Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasini professori

Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori

Aliyev Bekdavlal Aliyevich, f.f.d., TDIU professori

Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti

Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari

Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi

Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti

Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU Ilmiy tadqiqotlar va

innovatsiyalar departamenti rahbari

Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU huzuridagi Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq Markazi xorijiy hamkorlik bo'yicha mutaxassis

Ekspertlar kengashi:

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Imomqulov To'liq Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
O'zR Tabiat resurslari vazirligi,
O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot"
jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Ichki turizmni rivojlanlantirishda davlatning o'rne.....	7
Dehqonov Burxon Rustamovich , tayanch doktorant	
Qishloq xo'jaligida sug'orish tizimlari boshqaruvini rivojlantirish yo'llari	11
Mirjamilova Hulkar Nurali qizi , assistent	
Yangi O'zbekiston sharoitida o'simliklar karantini tizimi faoliyatini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorligini oshirish	15
Alimov Murodkosim Achilovich , mustaqil izlanuvchi	
"Yashil iqtisodiyot" da energetika sohasini investitsion holatining statistik tahlili	20
Umarov Faxriddin Umar o'g'li , katta o'qituvchi	
Yoqilg'i-energetika korxonalari moliyaviy barqarorligini ta'minlashda investitsion faoliyatning ahamiyati	26
Ergashev Muhibbek Aslam o'g'li , mustaqil izlanuvchi	
Tog'li hududlarda turizm biznesining rivojlanishi	31
Abdovakil Alimov Komil o'g'li , tayanch doktorant	
Ta'lim turizmining nazariy asoslari va O'zbekistondagi tendensiyalari.....	38
Maxmudova Nodira O'ktamovna , tayanch doktorant	
Turizmga innovatsion texnologiyalarni joriy qilish shart sharoitlari	43
Po'latov Ma'murjon Murodjon o'g'li , tayanch doktorant	
Mintaqaviy investitsion loyihalarning jozibadorligi tahlillari masalalari	46
Davlyatshayev Akmal Ashurmamatovich , dotsent, i. f. n.	
Yashil iqtisodiyotning tijorat banklaridagi ahamiyati va ularning raqamlashuvi	51
Maxmudova Muxlisa Qodirjon qizi , dotsent, PhD	
Turizmni rivojlantirishda "Tourism 4.0" konsepsiyasini joriy etish masalalari	57
Yuldasheva Dilnoza Ulug'bekovna , mustaqil tadqiqotchi	
Davlat tomonidan qishloq xo'jaligini moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish	62
Ollokulova Feruza Mansurovna , PhD; Jabborov Jahongir Abdovohid o'g'li , magistrant	
Перспективные направления "Зелёной химии" для Республики Узбекистан.....	66
Султанходжаев Бахтиёр Забихуллович	
O'zbekistonda transport va logistika sohasini rivojlantirish strategiyasi	73
Usmonov Botir , magistr	
Hududlarda investitsion faollikni oshirishga qaratilgan mexanizmni takomillashtirish	78
Sunatullayeva Shaxnoza Xurshid qizi , tayanch doktorant	
Qurilish tarmoqlarida boshqaruv faoliyatining iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili.....	82
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich , PhD	
Connection between interest rate on loans, cash flow and turnover of funds	87
Sharbat Abdullaeva , Professor; Sardor Abdullaev , the applicant	
Econometric Analysis of the Impact of IPO on the Market Capitalization of Companies	92
Shakhzod Saydullaev , PhD.	
Davlat xaridlarini takomillashtirishda byudjet mablag'laridan samarali foydalanishning mohiyati va zarurligi	101
Raximjonov Kamronbek Ilxomjon o'g'li , mustaqil tadqiqotchi	
O'zbekistonda to'lov tizimining raqamli transformatsiyasining o'ziga xos xususiyatlari.....	105
Otamurodov Shavkat Nusratillayevich , i. f. d. (DSc); Eshqulova Nasiba Normo'minovna , o'qituvchi	
Tijorat banki xizmatlarida ta'lim kreditining o'rne va uni takomillashtirish masalalari.....	110
Eldor Uskanov , mustaqil tadqiqotchi	
Korxonaning strategik boshqaruvini takomillashtirish	114
Maxmudov Nosir Maxmudovich , professor; Elmurodov Faxriddin Farxodovich , magistratura tinglovchisi	

Respublikada kichik biznesni moliya-kredit mexanizmlari orqali qo'llab-quvvatlash masalalari.....	120
Ergashev Otamurod Toshtemirovich, PhD	
Mulk iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muammo va yechimlar.....	125
Ermatov Musojalil Komilovich, kafedra dotsenti v. b.; Abdunazarov Oybek Abdumutalibovich, katta o'qituvchi	
Using intelligent and decision support systems for developing University Curriculum: semi-automated need analysis approach.....	132
Abduraxmanov Zafar Batirovich; Ikromov Sayidolim Ismoilovich	
Challenges of Developing a Competitive Environment in the Context of Economic Liberalization.....	138
Akobirova Nodira Najmiddin qizi, asisstant	
Topical Issues of the Development of Recreational-Tourist and Military-Recreational Activities.....	141
Alimova Guzal Alisherovna, PhD in economics, docent	
Kreditlash jarayonlarida xulq-atvor iqtisodiyoti omilini joriy etish istiqbollari.....	146
Jo'rayeva Sevara Zakirovna, mustaqil izlanuvchi (PhD)	
Portfelli xorijiy investitsiyalarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli	152
Kamilova Iroda Xusniddinovna, PhD	
Exploring the Ethical Dimensions of Artificial Intelligence in Advancing Human Rights and Sustainability	156
Matkarimova Gulchekhra Abdusamatovna, Professor	
Tijorat banklarida muammoli kreditlar bilan ishlashning nazariy asoslari.....	163
Maxmudov Rahimjon Xamid o'g'li, mustaqil izlanuvchi	
Barqaror iqtisodiy o'sishga yalpi talab va yalpi taklif omillarining ta'siri.....	170
Nabiyev Ulug'bek Mirodiljon o'g'li, tayanch doktorant	
The potential advantages of implementing the Total Quality Education Management (TQEM) concept	175
Otakulov Makhamadjon, PhD	
Kichik yashil biznesni yanada rivojlantirish imkoniyatlari.....	181
Raximova Kizlarxon Ne'matjon qizi	
Jamg'armalar investitsiyalar manbasi sifatida.....	185
Sadikova Ra'no Abdullayevna, i. f. n., dots.	
Davlat moliyasining moddiy asosini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish	188
Shamsiyev Shuxrat Sayfutdin o'g'li, mustaqil izlanuvchi	
Aholi turmush darajasini oshirishda ijtimoiy himoyaning o'rni	191
Sherjonov Sherjon Alijan o'g'li, mustaqil izlanuvchi	
Xo'jalik yurituvchi subyektlar to'lov qobiliyatini aniqlashning nazariy-uslubiy masalalari.....	196
Adashaliyev Baxtiyorjon Valisher o'g'li, dekan o'rinbosari	
Kichik sanoat zonalari faoliyatini samarali boshqarish tamoyillari	203
Shodmonqulov Kamoliddin Murodillayevich, dotsent; Adilbekov Allayar Anvarbekovich, magistrant	
Aholini ijtimoiy himoya qilishda pensiya va ijtimoiy nafaqalarning o'rni.....	206
Aliyev Ma'ruf Komiljon o'g'li, mustaqil izlanuvchisi	
Использование методов управления для повышения эффективности производства на предприятиях.....	212
Алиева Надирахон Абдумаликовна, PhD. доц.; Тлеумуратова Мадинабону Дилмурат кизи, ст. 3-курса	
Korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmini takomillashtirish.....	217
Z. G. Allaberganov, kafedra dotsenti	
Davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatining aholi bandligiga ta'siri va uni takomillashtirish.....	222
Asatullayev Xurshid Sunatullayevich, i. f. n., professor	
O'zbekistonda iqtisodiyot tarmoqlariga raqamli iqtisodiyotni shakllantirish omillari.....	228
Axmedova Yulduz Sunatullayevna, kafedra o'qituvchisi	
Moliyaviy risklarni baholash usullari, boshqaruvdagi yondashuvlari	232
Baymuratova Gulirayxon Tursunbayevna, kafedra dotsenti	

Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda biznes jarayonlarini boshqarish	236
Baxriyev Dilshod Rizvonkulovich , mustaqil izlanuvchi	
Tijorat banklarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning ekonometrik modellashtrish ko'rsatkichlari	242
Berdiyev Akram O'ktamovich , mustaqil izlanuvchi	
Innovatsion muhitni shakllanishi va rivojlanishida investitsiyaning zarurligi	253
Bobobekov Ergash Abdumalikovich	
Meva-sabzavotchilik klasterlarida yashil moliyalashtirishning nazariy asoslari va xususiyatlari	258
Botirov Erkinjon Xayitovich , kafedra dotsenti	
O'zbekiston Respublikasida xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali investitsion salohiyatni oshirish	263
G'aybullayev Odil Baxtiyarovich , kafedra dotsenti v. b.	
Tadbirkorlik subyektlarining innovatsion loyihalarini moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish	269
Jubanova Bayramgul Aymuratovna , PhD	
Soliq ma'muriyatchiligi va uni raqamlashtirishni ekspert baholash yo'llari	272
Ibragimov Boburshoh Bohodir o'g'li , i. f. d. (PhD), doktorant (DSc)	
Xalqaro standartlarga muvofiq buxgalteriya outsorserlari tomonidan moliyaviy hisobotlarni transformatsiya qilishni takomillashtirish	278
Islomov Alisher Baxtiyor o'g'li , mustaqil izlanuvchi	
O'zbekistonda moliyaviy hisob va hisobotni MHXSlariga transformatsiya qilishda asosiy vositalar hisobini tashkil etish masalalari	284
Qurbonova Shaxrinnoz , tayanch doktorant	
Yerlarning degradatsiyaga uchrashi va oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar	288
Mamanazarova Nasiba Jo'rayevna , kafedra doktoranti	
Davlat sektorida ichki auditni tashkil etish xususiyatlari	292
Mamirjon Jaloliddinov , mustaqil izlanuvchi	
Финансирование акционерных общества через рынок капитала	297
Муминов Шохжахон Суюнович , ассистент кафедры	
Необходимость развития предпринимательской и страховой деятельности риски на рынке Узбекистана	302
Муютдинов Махмуд Жалелович , независимый исследователь	
Инвестиционная привлекательность как фактор экономического развития страны	307
Назарова Гузал Баходировна	
Tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini takomillashtirish masalalari	312
Nozima Abdullayeva , mustaqil tadqiqotchi	
Tijorat banklarining xizmatlar sohasini kreditlash amaliyotiga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili	316
Nurmuxammedov Abdijabbar Yunusovich , kafedra dotsenti v. b.	
Современное решение, которое положительно влияет на логистические услуги и резко снижает смертность на перекрестках	326
Тажимуратов Умид Рузमतovich , Бахриев Иброхим Исометдинович , кандидат медицинских наук, доцент; Жуманиёзов Эркин Худойбергенович , кандидат медицинских наук, доцент; Тажимуратов Рузमत Отажанович , кандидат медицинских наук, Тажимуратов Абдусами Умид угли , ученик 10 класса	
O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida dividend siyosati va tendensiyalari tahlili	333
Temirov Abdulaziz Alimjanovich , kafedra dotsenti, i. f. n.	
Современное состояние инвестиционного потенциала Республики Узбекистан	339
Топилдиев Соҳибжон Раҳимжонович , DSc; Одилова Дилноза Барнаевна , PhD	
Portfelli xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli	345
Tosheva Ziroat Aliqul qizi	

Kichik biznes subyektlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-nazariy jihatlarlari	349
To'rayeva Nafisa Odilovna , mustaqil izlanuvchi	
О достижениях Узбекистана в реализации национальных целей и задач устойчивого развития.....	355
Турсун Мухитович Ахмедов , и. ф. д., проф.; Гавхар Рустамовна Хидирова , докторант, и. ф. ф. д., доц.	
Влияние корпоративного управления в зеленой экономике	359
Уринов Бобур Насиллоевич , заведующий кафедрой	
Ko'chmas mulkni soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari.....	366
Fayziyev Farrux Abdullaxojayevich , kafedra dotsenti	
Transport tizimi iqtisodiy rivojlantirish yo'nalishlari.....	374
Fayzullayev Javlonbek Sultonovich , DSc.	
Oliy ta'lim muassasalarida byudjet mablag'laridan samarali foydalanishning ayrim fundamental masalalari	382
Xayriddinov Sh. B. , mustaqil izlanuvchi	
Xalqaro raqamli valyuta bozorini rivojlantirish istiqbollari	385
Xolov Nabijon Qaxramonovich , PhD.	
Nodavlat notijorat tashkilotlarning rivojlanishi va hozirgi shart-sharoitlari	391
Xusanov Otabek Nishonovich , PhD, mustaqil izlanuvchi	
Banklarining aktivlarini daromadliligini oshirish yo'llari.....	396
Elbusinova Umida Xamidullayevna , kafedra dotsenti	
Особенности методики проведения аудита затрат на производство.....	401
Хилола Икрамова Ровшан кизи , базовый докторант	
Ta'lim islohotlarining ma'naviyatdagi o'rni	407
Bekdavlat Aliyev	
O'zbekistonda tijorat banklari emission operatsiyalarining dolzarb masalalari	412
O'ktamova Nozima Narzulla qizi , kafedra dotsenti	
Moliyaviy barqarorligi tushunchasining konseptual mohiyati, turlari va asosiy tavsiflari.....	416
Eshquvatov Aziz Baxtiyorovich , mustaqil izlanuvchi	
XX asr jadid ma'rifatparvarlari Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniy axloqiy konsepsiyalaridagi umumiylik va xususiylik.....	420
Abrorxon Asatulloevich Asatulloevich , falsafa fanlari doktori (PhD)	
Yer resurslaridan foydalanishning iqtisodiy va huquqiy asoslari.....	424
Abdurahmanova Muqaddas Toxtasinovna	
Стратегии привлечения иностранных инвестиций для содействия устойчивому экономическому росту в Республике Узбекистан с акцентом на инициативы зеленого развития	431
Нилуфар Зикируллаева Дилмуродовна , аспирант	
Bank tizimi barqarorligini oshirishda kredit risklarining ahamiyati va ularni kamaytirish yo'llari	440
Xolmamatov Farhodjon Kubayevich , iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor	
Baholash faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari va uning huquqiy asoslari	446
Bobirjon Aktamov , mustaqil tadqiqotchi	
Suv resurslaridan foydalanishni iqtisodiy boshqarish samaradorligini kompleks baholash uslubiyoti.....	454
Axmedov Sayfullo Normatovich , t. f. n., mustaqil tadqiqotchi	
Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot faoliyatini boshqarishni takomillashtirish metodologiyasini ishlab chiqish.....	459
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li	

XX ASR JADID MA'RIFATPARVARLARI ABDURAHMON TOSHKANDIY VA ABDULLA AVLONIY AXLOQIY KONSEPSIYALARIDAGI UMUMIYLIK VA XUSUSIYLIK

Abrorxon Asatulloev Asatulloevich

Falsafa fanlari doktori (PhD), Guliston davlat pedagogika instituti
Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'lim boshlig'i

Annotatsiya: Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniylarning risola shaklidagi asarlaridan yosh avlod tarbiyasida axloqiy fazilatlarni shakllantirish uchun zarur bo'lgan axloq me'yorlarini tizimga solingan shaklda ekanligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Kalit so'zlar: Jism, ruh, jasad, nafs, yaxshi xulqlar va yomon xulqlar, axloq fazilatlari, "Me'yor ul-axloq", "Turkiy guliston yoxud axloq", muqobil razilliklar, sirotol mustaqim (to'g'ri yo'l).

Abstract: From the works of Abdurahman Tashkandi and Abdulla Avloni in the form of a pamphlet, we can see that the moral standards necessary for the formation of moral qualities in the education of the young generation are in a systemized form.

Key words: Body, soul, body, soul, good and bad qualities, moral qualities, "Meyar ul-akhlaq", "Turkish Gulistan or morality", alternative virtues, sirotol mustaqim (the right way).

Аннотация: Из работ Абдурахмана Ташканди и Абдуллы Авлони в виде брошюры мы видим, что моральные нормы, необходимые для формирования нравственных качеств при воспитании молодого поколения, находятся в систематизированном виде.

Ключевые слова: Тело, душа, тело, душа, хорошие и плохие качества, нравственные качества, «Мейар уль-ахлак», «Турецкий Гулистан или мораль», альтернативные добродетели, сиротол мустаким (правильный путь).

KIRISH

Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniylar qoldirgan boy meros bevosita xalqimizning ma'naviy mulki hisoblanadi. Bu ma'rifatparvar ajdodlarimizning o'sha murakkab mustamlakachilik davrida shu darajada mil-latparvar bo'lib, fidoyilik bilan ijod qilgani, amaliy faoliyati orqali xalq ma'rifatini ko'tarishga munosib hissa qo'shganini yanada chuqurroq o'rganishimizga, ularning asarlaridan to'laligicha bahramand bo'lishimizga faqat istiqbol sharofati imkon berdi.

Abdurahmon Sayyoh va Abdulla Avloniyni axloq ilmiga oid asarlari talqinida ularning umumiy va xususiy jihatlari tahlil qilsak.

Toshkandiy aytadiki: "Inson 2 narsadan tashkil topgan: birinchisi – jism, ikkinchisi – ruh bo'lib, uni nafs ham deb ataydilar. Jismni ko'z bilan ko'rib, qo'l bilan ushlab his qilsa bo'lur, ammo ruhni zohiriy a'zolar yordamida ko'rib bo'lmaydi. Uni aql va basirat (ziyraklik, zakovat) ila bilish mumkindir. Shu boisdan insonning zohiriy surati xalq, botiniy surati xulq deb ataladi" [1:27-28].

Avloniy nazdida esa "Inson ikki narsadan murakkabdur. Biri jasad, ikkinchisi nafsdur. Jasad ko'z ila bor narsalarni ko'ruv. Ammo nafs idrok ila yaxshini yomondan, oqni qoradan ayirur. Jasadning ham, nafsning ham biror surati bordurki, yo yaxshi va yo yomon bo'ladur. Jasadning surati hammaga ma'lum bir narsadurki, har vaqt ko'zga ko'rinib turadur. Ammo nafsning surati ko'zga ko'rinmaydurgan, aql ila o'lchanadurgan bir narsadurki, buni xulq deb atalur" [2:3].

Har ikki jadid ma'rifatparvarlar axloq zamiridagi xulqlarni ikkiga bo'ladi, ya'ni yaxshi xulqlar va yomon xulqlar.

Toshkandiy ta'rifiga ko'ra: "odamlarga insof-u adolat bilan muomala qilmoqlik ortidan kelib chiquvchi fazilatlar husni xulq yoki yaxshi xulqlar, bularni bajarishda g'aflat va tanballikka yo'l qo'yish ortidan kelib chiquvchi illatlar badxulq yoki yomon xulqlar" ^[1:20] deyiladi.

Avloniy esa "Axloq ulamosi insonlarning xulqlarini ikkiga bo'lmishlar: agar nafs tarbiyat torib, yaxshi ishlarni qilurga odat qilsa, yaxshilikg'a tavsif bo'lub, "yaxshi xulq", agar tarbiyatsiz o'sub, yomon ishlaydurgan bo'lub ketsa, yomonliqg'a tavsif bo'lub "yomon xulq" deb atalur" ^[2:4] deya ta'rif beradi.

Avloniy ta'biriga ko'ra "Yaxshi xulq: bir qismi o'z nafsimizga, bir qismini bir-birimizga qarshu ishlatmak uchun kerakli bo'lgan yaxshi xulqlar: fatonat, diyonat, islomiyat, nazofat, g'ayrat, riyozat, qanoat, shijoat, ilm, sabr, hilm, intizom, miqyosi nafs, vijdon, vatanni suymak, haqqoniyat, nazari ibrat, iffat, hayo, idrok va zako, hifzi lison, iqtisod, viqor, xavf va rajo, itoat, haqshunoslik, xayrixohlik, munislik, sadoqat, muhabbat va afudir" ^[2:10].

Toshkandiy esa yaxshi xulqlar yoki axloqiy fazilatlariga biroz boshqacharoq yondashadi. U aytadiki: "Alloh taolo inson nafsini uch quvvatdan tarkib topdirgan: Fikriy quvvat (nafsi mut'mainna yoki nafsi malakiy), g'azabiy quvvat (nafsi lavvoma) va shahvoniy quvvat (nafsi ammora yoki nafsi bahimiy)" ^[1:30]. Buning zamirida "axloq fazilatlarini ham uch sifat bilan murakkabdir: Hikmat, shijoat va iffat. Ba'zi hakimlar axloq fazilatlarini 4 qismga bo'lishgan va to'rtinchisini adolat deb qaror qilganlar" ^[1:35].

Shu o'rinda Toshkandiyning "Me'yor ul-axloq" va Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarlarida yuqoridagi axloq fazilatlaridan har ikkalasida uchrayotgan shijoat, iffat va adolat tushunchalariga bergan ta'riflariga e'tibor qaratsak.

Toshkandiyda yuqoridagilarga quyidagicha yondashiladi: "Shijoat – buning sababidan kishi o'ziga xavf-u xatar yo'latmay botirlik ko'rsatadi. Mashaqqat va qiyinchiliklarga qaramay ularga qarshi kurashadi. Qalbiga qo'rquv yo'latmaydi. Shijoatning asosi g'azabiy quvvatni mo'tadillikda tutib turishdir.

Iffat – nafsni o'tkinchi shahvatlardan qaytarish asosidagi parhezkorlik oqibatida paydo bo'luvchi holat. Iffat asosini shahvoniy quvvatni o'rta tutib turishdir.

Adolat –harakatlardagi rostlik, to'g'rilik bo'lib, har narsaning holatini o'ziga muvofiq o'ringa joylashtirmoqlikdir. Adolatning asosini yuqoridagi quvvatlarni mo'tadil ushlab turish tashkil qiladi" ^[1:85].

Avloniyda esa yondashuv o'zgacha: "Shijoat deb botir va yurakli bo'lmakni aytilur. Shaji' kishi hech narsadan qo'rqmaydurgan botir va yurakli bo'lur. Sa'y va g'ayratning ziddi dangasa va yalqovlik o'ldig'i kabi shijoatning ziddi qo'rqqoqlikdir" ^[2:17].

"Iffat deb nafsimizni gunoh va buzuk ishlardan saqlamoqni aytilur. Bizlarni gunoh va ma'siyatdan saqlaguvchi, harom - harishdan nafsimizni asraguvchi faqat iffatimizdur. Axloq sohibi, iffat egasi qalbini, vijdonini poklab, tilini yolg'on, g'iybat, bo'hon, molo'ni kabi yomon so'zlardan saqlar" ^[2:30].

"Adolat deb boshqalarning mol va nomusini rioya qilmakni aytilur. Adolat yaxshi xulqlarning foili, zulmning muqobilidir. Adolat va marhamatli kishilar o'ziga loyiq ko'rmagan bir ishni o'zgalarga ravo ko'rmas. Kishi adolat va insoniyat vazifasini yolg'uz o'zi buzuk ishlardan saqlanmak ila ado qilolmas, balki o'zi ila barobar jinsdoshlarining xato va fanoliqlarini tuzatmak va yaxshi yo'lga sa'y qilmak ila ado qila bilur" ^[2:42].

Fikrimiz yuqorisida axloq fazilatlarini aksi o'laroq axloq razolatlari (yomon xulqlar)ga bo'linishini aytgandik.

Avloniy ham o'z o'rnida yomon xulqlarga quyidagicha to'xtaladi: "Insonlarning saodati abadiyadan mahrum qiladurgan, janobi Haq qoshida va xalq nazarida mazmum, hayoti jovidonimiz uchun masmum bo'lgan axloq zamimalar g'azab, shahvat, jaholat, safohat, hamoqat, atolat, hasosat, rahovat, anoniyat, adovat, namimat, g'iybat, haqorat, jibonat, hasad, nifoq, ta'ma, zulmdir.

Bu sanagan yomon xulqlarning fanoliqlarini, yuqorida sanagan yaxshi xulqlarning go'zalligini insof muvozanasi ila o'lchab, vijdon muhokamasi ila tahqiqlab, yaxshilarini tinglab amal qilmak, yomonlarini anglab, hazar qilmak lozimdur" ^[2:45].

Toshkandiy yomon xulqlar borasida Avloniydan farqli o'laroq fikr bildiradi. U axloq razilliklari (yomon xulqlar)ni soni chegarasiz bo'lgani holda yuqoridagi fazilatlar (yaxshi xulqlar)ni to'rt qismga bo'lgani muqobilida razilliklarni ham to'rt qismga bo'lib taqsimlaydi:

- "Jahl (bilimsizlik) – hikmat muqobilida;
- Jabun (qo'rqqoqlik) – shijoat muqobilida;
- Shirra (hirs, kuchli hirs) – iffat muqobilida;
- Javr (zulm) – adolat muqobilida" ^[1:43].

Shariat istilohida axloq fazilatlarini "sirotol mustaqim (to'g'ri yo'l)ga qiyos qilishgan. Qur'oni karimning birinchi surasi bo'lgan, har bir musulmonning kunlik namozlarida 17 martadan kam bo'lmagan Fotiha surasida quyidagicha duo ta'lim beriladi: "Bizni to'g'ri yo'lga boshlagin" (fotiha surasi 6 oyat)" ^[1:44-45].

Toshkandiy yuqorida fazilatning har ikki tomonidan egri chiziqlar ya'ni razolatlar o'tishini ta'kidlagan holda, "razolatlarni 8 sanog'ini keltiradi. Ya'ni fazilatlarining me'yoridan ortishi yoki kamayishi ajib razilliklarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

- Safohat (aqli pastlik) va balohat (ahmoqlik) – hikmat muqobalasida;
- Tahavvur (bemulohazakorlik) va jaban (qo'rqqoqlik) – shijoat muqobalasida;
- Hajah (ayshga berilish) va xumud (zaiflik) – iffat muqobalasida;
- Zulm (zulm) va zollam (zolimlik) – adolat muqobalasida" [1:46].

Avloniyning Turkiy guliston yoxud axloq asarida xulq borasidagi bir fikri bor: "Agar bir kishi yoshligida nafs buzulub tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, "allohu akbar", bunday kishilardan yaxshilik kutmak yerdan turub yulduzlarga qo'l uzatmak kabitur. Rasuli akram nabiiyi muhtaram sallolohu alayhi vasallam afandimiz: "Bir tog'ning o'rnidan ko'chib ketganini eshitsangiz, ishoningiz, ammo bir odamning xulqi boshqa bo'ldi deb eshitsangiz ishonmangiz", - demishlar" [2:4].

Toshkandiy Me'yor ul-axloq asarida bu borada bir fikr keltirib o'tadi. "Axloqni o'zgartirib bo'lmasligini da'vo qiluvchilar ba'zida mazkur hadisni isbot qilib keltiradilar: "Qachonki bir tog' o'z o'rnidan qo'zg'alib g'oyib bo'ldi deb eshitsangiz ishoning. Ammo bir odam o'z xulqini o'zgartiribdi, xulqidan qaytibdi deb eshitsangiz bunga ishonmangki, tezda u o'z tabiatiga qaytadi". Bu mazmundagi hadislar hukmi ommatan emas. Chunki axloq tarbiyasi haqida ta'kid bilan kelgan ko'plab hadislar bor. Ularda axloqni tuzatish ilgari suriladi, tushuntiriladi.

Inson nafsiga xos ayni holat tarhi shakllangan bo'lib, uni o'zgartirish mushkuldir. Bu holat Allohga kufr va tug'yon keltirishdir. Bu toifa haqida Qur'oni karimda shunday keltiriladi: "Albatta, kufr keltirganlarga qo'rqit-tasanmi – qo'rqit-maysanmi baribir iymon keltirmaydilar. Alloh ularning qalblari va quloqlarini muhrlab qo'ygan va ko'zlarida parda bor. Va ularga ulkan azob bordir" (Baqara surasi 6-7 oyatlar)" [1:79].

Shuningdek asarning 7 bobi yakunida quyidagicha xulosaviy fikrlarni keltirib o'tadi. "Xulosa shuki, eng yomon va badxulq insonga ham takror-takror da'vat va siyosat ko'rgizilsa, unda ma'lum o'zgarishlar paydo bo'ladi. Agar uning yomonligi yo'qolmasa ham undagi yomonlik kamaya boshlaydi. Kam – kam foydalar topadi va undagi yomonlik ortiq taraqqiy etmay qo'yadi. Garchiki undagi o'zgarishlar yaqqol ko'rinmasada unga axloq ilmining foyda yetkazilishiga hech shubha qilib bo'lmaydi" [1:80].

Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida inson nafs (xulq)ni 2 ga ajratdi, ya'ni yaxshi xulqlar va yomon xulqlar. Va yaxshi xulqlarga 32 fazilatni, yomon xulqlarda esa 18 razillikni kiritib, har birini ta'riflab bergan.

Toshkandiy ham "Me'yor ul-axloq" asarida inson nafs (xulq)ni 3 quvvatdan iboratligini ta'kidlagan holda, asarda har bir quvvatda jam bo'lgan fazilatlar va razilliklarni sanab o'tadi va har biriga ta'rif beradi.

3 quvvatda qoim bo'lgan fazilatlar va razilliklar quyidagilar:

- "Fikriy quvvatdan hosil bo'luvchi fazilatlar: aql, hifz, zikr, zako, fahm, tamiz, nutq, sidq va hikmat. Fikriy quvvatda sodir bo'luvchi razilliklar: balodat (kaltafahmlik), makr-u xubs, jahl, kizb, humq, xurq, g'adr, tabaddul, namima, riyo va safihdir" [1:87-88].
- "G'azabiy quvvatda hosil bo'luvchi fazilatlar: afv, hilm, rahmat, bishr, husni xulq, a'zam, himmat, tasabbut, tavoze', kubri nafs, najdat, shahomat, ihtimoli kadun (og'ir mehnatga chidash) va shijoat. G'azabiy quvvatda sodir bo'luvchi razilliklar: kibr, ubus, jubn, sig'ri himmat, qasovat, ujb, sharosayi xulq, hasad, qiha, tuhur, hiqd va taysh" [1:92].
- "Shahvoniy quvvatda hosil bo'luvchi fazilatlar: diyonat, qanoat, kitmoni sir, xulfi nafs, saxovat, vara', sabr, huriyyat, husni himmat, intizom, siyonat, hayo, viqor va iffat. Shahvoniy quvvatda sodir bo'luvchi razilliklar: fujur, shirra, buxl, xiyonat, afshoir, mujun, butloni shahvat, shamotat va hirs" [1:94].

Abdulla Avloniy tarbiya borasida ham o'rinli fikrlarni keltirib o'tadi.

"Tarbiya – "Pedago'giya", ya'ni bola tarbiyasining fani demakdur. Emdi ochuq ma'lum bo'ldiki, tarbiyani tug'ulgan kundan boshlamak, vujudimizni quvvatlanturmak, fikrimizni nurlanturmak, axloqimizni go'zallanturmak, zehnimizni ravshanlanturmak lozim ekan. Tarbiya uch turlikdir: Badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasi" [2:9].

Abdurahmon Toshkandiy ham o'z asarida tarbiya borasida to'xtalib, "farzand tarbiyasi to'rtga bo'linadi: jismoniy tarbiya, nafsoniy tarbiya, husni tasbiyyat va husni tarbiyyat" [1:101].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Har ikkala ma'rifatparvar o'z asarlarida yuqoridagi tarbiya turlariga ta'rif va misollar keltirib o'tganlar.

Avloniy Turkiy guliston yoxud axloq asarida yaxshi xulqlarni tashkil etadigan 32 fazilatni keltirgan bo'lsa, Toshkandiy Me'yor ul-axloq asari yettinchi bobi so'ngida "Insonda dunyo hayotining ranginligi bois bo'ladigan

va abadiy hayot sahifasining debochasi sanalgan 32 sifat tahsili”ni bayon qilib va izohlab berganini ko’rishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, XX asr milliy uyg’onish davri jadid ma’rifatparvarlari Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniy o’z asarlarini bir necha muallimlarning iltimoslariga binoan yozishgan va nashr qilishgan. Chunki Turkiston maktablarida o’z shevalarida yozilgan mukammal “Axloq” kitobining yo’qligidan bunday asarlarga tashna va muhtoj ekanligi, o’zlari muallim va ziyolilar jumlasidan bo’lganligi ularga ochiq ma’lum edi.

Ma’rifatparvar muallimlar ularning bu asarlarini iltifotsiz qoldirmay, qilgan mehnatlarini ko’zdan kechirib va bundan keyingi asarlarini ham ta’lim tarbiya tizimida nuqsonlariga qaramay himmat qilgan holda foydalanganliklari ushbu insonlarning yutug’idir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. معيار الاخلاق. غلام حسن آرفجانوف متبعی. تاشکند، ۱۹۱۲ – عبدالرحمان سیاح تاشکندی (Abdurahmon Sayyoh Toshkandiy-Me’yor ul-axloq. G’ulom Hasan Orufjonov matbaasi. Toshkent, 1912) – B. 170.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: 2004. –B. 96
3. Asatulloev, A., & Sayyoh, A. (2022). SOCIO-ETHICAL VIEWS OF ABDURAHMON TASHKENDI AND THE CONTENT OF THE WORK ON 'MEYOR UL-AHL'(AXLOQ ME'YORLARI). European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studiyes, 2(10), 218-224.
4. Abrorkhon Asatulloev, Kendjayev Shavkatdjon, Ravshanova Gulkhayo. In the twentiyeth century, Turkestan national media outreach ideas published by Abdurakhmon Sayyoh Tashkendi, entitled “Rule of Law”. International journal of advanced sciynce and technology. 2020, vol. 29, № 5. Pp. 1781-1784 <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/viyew/10308>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 9

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.